

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

YAZILI, SÖZLÜ VE ELEKTRONİK ORTAMDA KAHRAMANLIK
(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2021)

Tuğçe ERDAL

Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi
tugceisikhan@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-1687-9171>

Halife Hz. Ali ile Cenknâme Kahramanı Hz. Ali Arasında Mitik Dönüşüm

*Mythic Transformation Between Caliph Hz. Ali and
Cenknâme Hero Hz. Ali*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 23.09.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.11.2021

Atıf/Citation

ERDAL T. (2021). Halife Hz. Ali ile Cenknâme Kahramanı Hz. Ali Arasında Mitik Dönüşüm.
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5(3), 62-84. <https://doi.org/10.34083/akaded.971083>

ERDAL T. (2021). Mythic Transformation Between Caliph Hz. Ali and Cenknâme Hero Hz. Ali.
Journal of Academic Language and Literature, 5(3), 62-84. <https://doi.org/10.34083/akaded.971083>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Tarihi 13. yüzyıla dayanan Hz. Ali cenknâmeleri Türk halk edebiyatının önemli kaynaklarından biridir. Türk edebiyatına Arap ve Fars edebiyatından geçmiştir. Özellikle İranlılar tarafından yazılan Hz. Ali hakkındaki hikâyeler zamanla yaygınlaşmış ve epeyce beğenilmiştir. Cenknâme ve benzeri eserler Hayber Kalesi'nin fethinden sonra yazılmaya başlanmış ve bir gelenek halinde yüzyıllarca devam etmiştir. Türklerin cenknâme yazma geleneğine katkıları oldukça fazladır. Hatta cenknâmelere gösterilen ilgi büyük ölçüde Türklerin cenknâme geleneğinde ilerlemesiyle artmıştır.

598-661 yılları arasında 63 sene yaşayan ve İslam'ın temsilcisi ve tebliğcisi olan Hz. Ali, hem Şiiler hem de Sünniler tarafından saygı ve hürmetle anılan bir halife olmuştur. Bu itibarla bütün cenknâmelerde Hz. Ali'nin kahramanlık, cesaret, dürüstlük ve mertlik gibi vasıfları ön plana çıkarılarak işlenmiştir. Anadolu fethedildikten sonra bu şehirlerde gelişmeye başlayan cenknâme geleneğinde konu edilen Hz. Ali, sadece Alevî-Bektaşî ediplerce yüceltilmemiş, Sünniler tarafından da aynı şekilde büyük bir kahraman olarak kabul görmüştür. Hz. Ali'nin dış görünüşü itibarıyla çevresindeki insanları kendisine hayran bıraktığı, özellikle de ejderha gibi olağanüstü varlıklarla mücadelesinin anlatıldığı hikâyelerdeki heybetli tasviri ile halk muhayyilesinde bir kahraman olarak yaşadığı görülmektedir. Bu nedenle makalede halife ve Alevî-Bektaşî inancının imamı olan Hz. Ali'nin tarihi kimlikten mitolojik kimliğe dönüşümü ile göstermiş olduğu olağanüstü kahramanlıklar, yazıldığı dönemlerin sosyal ve kültürel anlayışını hissettiren metinler olan cenknâmelerden faydalanılarak çözümlenmiş ve Hz. Ali'nin bir kahraman olarak geçirdiği dönüşüme dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, halife, cenknâme, kahraman, mitik dönüşüm

Abstract

Hz. Ali cenknâmes, whose history dates back to the 13th century, are one of the important sources of Turkish folk literature. They have passed from Arabic and Persian literature to Turkish literature. The stories written about Hz. Ali by Iranians became widespread over time and were highly appreciated. The cenknâmes and similar works began to be written after the conquest of the Khyber Castle and traditionally continued for centuries. The contribution of the Turks to the tradition of the cenknâme writing is considerably high. In fact, the interest shown to the cenknâmes largely increased with the improvement of Turks in the cenknâme tradition.

Hz. Ali, a representative and preacher of Islam, who lived 63 years between the years of 598-661 became a caliph remembered with respect and tribute by both Shiites and Sunnis. In this respect, all the cenknâmes were narrated bringing to the fore Hz. Ali's qualities such as heroism, courage, honesty and bravery. Hz. Ali, who is the subject in the cenknâme tradition that started to develop in these cities after the conquest of Anatolia, was not only glorified by Alevi-Bektashi scholars, but also regarded as a great hero by Sunnis. It is seen that Hz. Ali fascinated the people around him with his appearance, and he lived as a hero in the public imagination, especially with his imposing depiction in the stories about his struggle with extraordinary creatures such as dragons. Therefore, in this article The extraordinary heroism Hz. Ali, who is the imam of the Alevi-Bektashi faith and the caliph, with his transformation from historical identity to mythological identity was analyzed by making use of cenknâmes, which are texts that make one feel the social and cultural understanding of the periods in which they were written. Attention was drawn to Hz. Ali's transformation as a hero.

Keywords: Hz. Ali, caliph, cenknâme, hero, mythic transformation

Giriş

Anlatılarda insanoğluna anlam kazandıran atalar, kültürel birer kahramandırlar ve özlerinde yaratıldığı toplumun hayat anlayışına dair ipuçları bulunur. Dünya var olduğundan bu yana her kültürün mutlaka özenilesi bir kahramanı olmuştur. Zira, toplum nazarında kahraman zaten özenilecek bütün meziyetlere sahip olarak var olmuştur. Otto Rank, bir toplumun kahraman yaratma ihtiyacını, yaşamın belirsizliklerine boyun eğmek zorunda kalmış insan evladının, ebeveyni tarafından ihmal edildiğine inanan küçük bir çocuğun "kendine yeni bir bakım veren" bulma hayallerine benzetir (Rank, 2016'dan aktaran Aktaş, 2019, s. 73). Öyleyse bir toplum kahramanını nasıl bulacaktır ya da kahraman, kahraman olduğunu nasıl anlayacak ve etrafa belli edecektir ya da aslında sıradan bir kimse nasıl olacak da bir kahramana dönüşecektir? Bütün bu soruların cevabını toplum, kolektif bir biçimde bilinçdışı sembolleri ile anlatılarında vermiştir. Kahramanlar özellikle de doğuştan sahip oldukları sıra dışılıkları ve yetenekleri ile toplum nezdinde çok önemli bir etkiye sahiptirler. Bu sebeple çoğu zaman kutsal olanla ilişkilendirilirler. Kùltürler, kutsal olan ile iktidar ilişkisine bağlı olarak kahramanları pek çok kez yeniden üretmiştir. Yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel özelliklerine ve durumuna bağlı olarak üretilen kahramanlar, kimi zaman gerçek hayatta var olduğu bilinen yani tarihî bir gerçekliği bulunan karakterler iken kimi zaman da halkın muhayyilesinde oluşmuş ancak toplumun içinde bulunduğu kültürel kodlar ile ters düşmemiş karakterlerdir. Dolayısıyla mitlerin de vazgeçilmez unsurlarından biri olan kahramanlar her zaman dikkati üzerlerinde toplamayı başarmışlardır. Evrim Ölçer Özünel, "'Halk Muhayyilesi"nde Bir Kahraman Olarak Ahmet Yesevi'nin Olağanüstü İktidar Yolculuğu" başlıklı makalesinde kahramanların kendi iktidarlarını tanrısal olan üzerinde meşrulaştırdıklarına dikkat çekmektedir (Ölçer Özünel, 2016, s. 16). Böylelikle kahraman aynı zamanda tanrının da desteği ile hâkimiyetini kabul ettirmiş olmaktadır. Mitoloji üzerine önemli çalışmaları bulunan Joseph Campbell'ın, Türkçeye *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adı ile çevrilen çalışmasındaki "... bir kahraman olağan dünyadan çıkıp tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler, burada masalsı güçlerle karşılaşır ve kesin bir zafer kazanılır. Kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner." (Campbell, 2013, s. 42) ifadeleri bu makalenin asıl konusu olan cenknâmeler ve Hz. Ali bağlamında çok rahat okunabilir. Zira Campbell'ın da belirttiği gibi, bir kahraman olan Hz. Ali pek çok hikâyede bilmediği yerlere cenk için gider, burada insan, hayvan ve çok daha farklı gizemli güçlerle mücadeleye girişir, bu mücadeleden farklı bir üstünlük ile galip ayrılır. Hz. Ali'nin cenknâmelerdeki her görevi çok zorlu ve insanüstü bir çaba gerektiren mücadelelerdir. Zafer ile sonuçlanan her görevin ardından Hz. Ali, halk muhayyilesinde bir kat daha değer görmeye başlamış, her seferinde kendisine duyulan sevgi ve saygı artarak devam etmiştir. Nitekim, Hz. Ali ile ilgili hikâyeler bu şekilde dilden dile, yöreden yöreye hatta ülkeden ülkeye yayılmış ve tarihî kimlik gün

geçtikçe yerini mitik bir kahramana bırakmıştır. Bu değişim ve dönüşümün elbette sadece cenknâmelerle sınırlı kalmadığı, pek çok efsaneye, menkabe ve destana da konu olduğu söylenebilir.

Genelde edebiyat literatüründe özelde ise halkbiliminde kahraman olgusunu inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Batı kaynaklı kahramanlar üzerine olan bu çalışmalara karşın Türk edebiyatındaki tipler bağlamında kahraman üzerine yapılan çalışmaların başında Mehmet Kaplan'ın *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri* (2001) adlı çalışması gelmektedir. Cenknâmelerin Türk edebiyatında görülmeye başlandığı dönemler olan 13. yüzyıl, Anadolu'da savaşların yaşandığı bir devirdir. İslamiyet'ten önceki bir dönemde var olan alp tipi, İslamiyet'in doğası gereği iman ve cihat esası ile birleşerek gazi tipine dönüşmüştür.

Kahramanları incelerken en temel noktalardan biri hangi siyasi, sosyal ve kültürel koşullarda kahramanların doğduğu meselesidir. Kahramanın hangi toplumda doğduğu sorusu bu konu göz ardı edilmeden araştırılmalıdır. Bu sebeple cenknâmelerin yazılma gerekçeleri aynı zamanda kahramanın doğuş hikâyesi ile ilgili ipuçları da verecektir. Cenknâmeler 13. yüzyıldan itibaren Anadolu Türk sahasında dönemin toplum yapısına, hayat tarzına ve dünya görüşüne uygun kültür kaynağı niteliğindeki eserler arasındadır. "Karizmatik lider" ve "örnek insan" tiplerinin işlenmesi ile halk muhayyilesindeki ideal insan tipinin karşılandığı eserler olması bakımından toplumda karşılık bulmuşlardır. İslami anlayışla işlenen cenknâme konuları toplumun ortak kültürünü yansıtmaktadır. Cenknâmeler tercüme, adapte ve telif gibi yollarla Türk edebiyatına kazandırılan eserlerdir (Çetin, 1997, s. XXX). Bu bakımdan cenknâmelerin Türkçenin edebî bir dil hüviyeti kazanmasında da önemli bir katkısı olmuştur. Cenknâmelerde *Hayber Kalesi Gazası* hikâyesinde olduğu gibi tarihsel olaylar (Çetin, 1997, s. 61-62) işlenmesi yanında tarihî muhtevanın kesin ve doğru olarak belirlenmediğini ifade etmekte fayda vardır. Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi* adlı eserinde "13. yüzyılda ozanların medeni şehirlerde olduğu kadar köylülerin toplandıkları yerlerde, aşiret reislerinin obalarında, uçlardaki gaziler arasında da Anadolu Türklerinin o sırada hâlâ yaşamakta oldukları "Destani" ve "Kahramanâne" hayatın anlatıcıları, icracıları olduklarından" bahsetmektedir. Köprülü, "bütün halk sınıflarına dağılmış olan bu "destanî edebiyat"ın görmüş olduğu rağbet, şairleri ve ozanları mevzularını İslam ve İran ananelerinden alan birtakım "kahramanlık hikâyeleri" daha vücuda getirmeyi mecbur ettiğine değinerek, bu tür eserlerin 13. yüzyıldan sonraki yüzyıllara büsbütün inkişaf etmiş" olduğunu ve "en ziyade İslam ananesinin tesiri ile "Ebu Müslim"nin, "Hamza"nın ve "Ali"nin şahsiyetleri etrafında vücuda geldiğini" belirtmiştir (Köprülü, 1980, s. 252-253). *Doğu'nun Hikâye Kuramı* adlı çalışmasında Hz. Ali cenknâmeleri için "direniş" ve "diriliş bayrağı" tanımlı Necip Tosun'un da belirttiği gibi, Hz. Ali cenknâmeleri, 13. yüzyıldan itibaren İslam'la birlikte yeniden şekillenen Anadolu

insanına ideal insan, örnek kahraman karakteri aktarmayı hedefleyen, Türk anlatı geleneğinin en önemli klasiklerinden biridir (Tosun, 2014, s. 237).

13. yüzyılda görülen sosyal ve siyasi gelişmeler, özellikle İslam'ın Anadolu'da yaygınlaşması ve fetihlerle yeni toprakların kazanılması neticesinde halk arasında heyecan, kahramanlık ve hamaset duygularını karşılayacak anlatıların varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple pek çok cenknâme kaleme alınmıştır. Bunların belli başlı olanları halk tarafından kolaylıkla kabul görmüştür. Hz. Ali'nin cenklerini konu edinen bu eserlerin en önemlilerinden biri İbni Hüsam tarafından 14. yüzyılda kaleme alınan *Hâvername*'dir. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri* adlı çalışmasında İsmet Çetin'in belirttiğine göre; *Havernâme/Hâveran-nâme*, 15. yüzyıldan itibaren Farsça ve manzum olarak kaleme alınmış, daha sonra Türkçeye tercüme edilmiştir (Çetin, 1997, s. 53). Osmanlı'nın ilk yıllarında yazılan Dursun Fakih'in *Cumhurname* adlı eseri Türk edebiyatının ilk ve en önemli cenknâme örneklerindedir. Fakih'in kaleme aldığı cenknâmelerin Osmanlı ordusunda okunduğu ve böylece askerlerin maneviyatını güçlendirdiği bilinmektedir. Dursun Fakih tarafından kaleme alınan *Sandık Hikâyesi (Gazavat-ı Bahr-ı Umman)* 14. yüzyılın başlarında ve Bursa'nın fethinden önce Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı'ya ithafen yazılan ilk Türk cenknâmelerinden biridir. Bu bakımdan Bursa'nın alınışı sırasında Osmanlı ordusunda okunmakta olduğu açıktır. Jean-Louis Mattei'nin de belirttiği gibi, *Kesikbaş Hikâyesi*'nin müellifi olan Kirdecî Ali de ilk Türk cenknâmecileri arasında yer almıştır. O da 14. yüzyılda yaşamış Mevlevî tarikatı mensuplarından bir şahsiyettir. Başka bir cenknâme yazarı da Maazoğlu Hasan'dır. *Selasil Kalesi* ve *Cemadil Kalesi* adlı iki ayrı destanı vardır (Mattei, 2004, s. 13). Meddah Yusuf, Şeyyad İsa diğer cenknâme yazarlarındandır (Tosun, 2014, s. 242). Halkın tevaccühü yanı sıra ordunun da hamaset duygularının körüklenmesine, gaza ve fetih öncesi kahramanlık ve cesaret gibi yoğun duyguların yaşanmasına vesile olması nedeniyle özellikle yazılan cenknâmeler mevcuttur. Bu çerçevede cenknâmeler tam da bu ihtiyacı karşılayacak nitelikteki muhtevası ile halk nazarında önemli bir yere sahip olmuştur. Hem sözlü hem de yazılı kültürde pek çok hikâye, anlatıcıların ve yazarların repertuarına girmiştir. Önceleri sözlü olarak anlatılan daha sonra ise yazıya geçirilen cenknâmeler, Anadolu'nun sadece şehirlerinde değil kırsal kesimlerinde de hatırı sayılır bir dinleyici kitlesi edinmiştir.

Tarihi olaylar ile kurgunun harmanlandığı cenknâmeler kahramanlık hikâyelerinin güzel örneklerini teşkil etmektedir. Hâl böyleyken yazılan cenknâmelerde de artış olmuş hatta işlenen konularda da gerçek olaylar ile halkın beklentisi olan muhayyel kahramanlık anlatıları birbiri içine girmiştir. Bu sebeple Hz. Ali gerçek ve tarihî kişiliğinin yanı sıra insanüstü özellikler kazanmış, olağanüstü güçlere sahip olmuş, Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesiyle "yarı teolojik yarı mitolojik" kimlik kazanmıştır (Ocak, 2014, s. XVI). Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı, aynı zamanda dördüncü halife olan Hz. Ali, cenknâmelerdeki kurgusal yapıda mitik

bir evrilme ile olağanüstü bir kimliğe dönüştürülmüştür. Şüphesiz ki, bu dönüştürmede halkın Hz. Ali'ye olan nazarı, sevgisi ve saygısı çok etkili olmuştur. Öyle ki, halk muhayyilesi kendisine insanüstü güçler atfetmiş, bir insanın başaramayacağı güç görevlerden muzaffer bir şekilde çıkmasını sağlamıştır. Hatta Hz. Ali, sıradan insanların başaramayacağı işleri başarmasından kaynaklı birçok benzetmeye ve yakıştırmaya mazhar olmuş, pek çok anlatıda üstün vasıflarla yer almıştır. Nitekim Hz. Muhammed tarafından "Allah'ın Arslanı" lakabıyla övülen Hz. Ali, minyatür yahut halk resimlerinde de bir arslan olarak canlandırılmıştır. Hz. Ali, eldeki bazı cenknâmelerde betimlenen tasvirlerinde hem cenknâmelerin vücut bulduğu hem de okuyucusunun yaşadığı coğrafyalar göz önünde bulundurulursa karşılaşılması mümkün olmayan fantastik yaratıklardan olan ejderhaları öldürmek gibi olağanüstü kimliğin yüklemiş olduğu en zor görevlerin üstesinden başarıyla gelmiştir. Hz. Ali, bu cenknâmelerde bütün bu insanüstü meziyetlerinin yanı sıra insani vasıfları ile oldukça cesur, cömert ve aynı zamanda bağışlayıcı bir şahsiyet olarak anılmıştır. Söz konusu eserler tarihsel, teolojik ve mitolojik boyutlarıyla incelenmeye muhtaç görünmektedir. Böylece İslam tarihini ve edebiyatını derinden etkileyen bir Hz. Ali olgusu bir nebze de olsa cenknâmeler aracılığıyla irdelenmiş olacaktır. Hz. Ali'nin söz konusu karakter özellikleri ve türlü kahramanlık meziyetleri efsane, menkıbe, destan gibi anlatılara konu olmuştur; ancak bu çalışmada sınırlılık ve bütünlük açısından sadece cenknâmelerden hareketle Hz. Ali'nin mitik dönüşüm hikâyesine odaklanılmıştır. Bu bağlamda makalede Hz. Ali'nin halife olduğu yani gerçek tarihî hayatından cenknâmelerdeki olağanüstü özellikleri ve karizması ile yarı kutsal dünyevi bir kahramana dönüşümü arketipik bir kahramanın dönüşümünün izleri sürülerek incelenecektir.

Tarihsel Kimlikten Mitolojik Kimliğe Geçiş

Okuma-yazma bilmeyen, kültürel anlamda halk hikâyeleri ya da destanlar ile beslenen toplumun çeşitli kesimleri için, kahraman ideal savaşıyı temsil eder. Bu kahraman, savaşıllığın yanı sıra adaletsizliklere ve zulme karşı mücadele eden kişidir. Böylesine bir kahramanın anlatıldığı önemli ve değerli eserlerin başında cenknâmeler gelmektedir. Hz. Ali, çeşitli Müslüman toplumlarca çok fazla ilgi görmüş, teolojik ve mitolojik inançlarda yer almış hatta "kült" haline gelmiştir. Bu bağlamda Hz. Ali, teolojik ve mitolojik kimlik kazanarak Türk edebiyatında müstesna bir yer edinmiştir. Hz. Ali'nin değişik İslam mezhep ve tarikatlarında konu olan "yarı teolojik yarı mitolojik" kimliği özellikle cenknâmelerde kendini göstermektedir. Hz. Ali, hem *Kur'ân-ı Kerim*'de, hem de Hz. Muhammed'in hadislerinde hatta bizzat kendisi sadece Allah'tan mesaj almanın ötesinde, diğer mü'minlerden hiçbir farkının bulunmadığını belirtmiştir. Ancak Hz. Ali'nin mitolojik kimlik kazanarak diğer halifelerden farklı bir karakter ve algı oluşması sonucunda böyle bir nitelik ile öne plana çıkmasının nedenlerini tek boyutta

açıklamaya çalışmak yetersiz olacaktır. Bu noktada Ocak, İslam'ın ilk döneminde yaşamış, Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in oğlu olan, yani soyu soppu apaçık ortada biri olup, sonra da Peygamber'in ilk üç halifesinin arkasından beş-altı yıl bilfiil halifelik yapmış bulunan herkes gibi bir insanın "Allah'ın velisi ve Peygamber'in vasîsi" olarak algılanması veya "tanrılık" mevkiine yükseltilmesine dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Ocak, 2014, s. XV).

Hız. Ali'nin bahsedildiği gibi tarihsel kişiliği herkesçe bilinmesine rağmen halk muhayyilesindeki algısının ve ayrıcalıklı konumunun nasıl oluştuğu ve bu algının cenknâmelerdeki izleri bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Hız. Ali'nin bilinen tarihsel kişiliğinin teolojik ve mitolojik bir kimliğe evrilmesini açıklayabilmek için dönemin siyasal ve sosyal olaylarının da bilinmesi önemlidir. Ocak'ın bahsetmiş olduğu bu karmaşık olgu, belli bir tarihsel süreç içinde siyasal, sosyolojik, teolojik ve mitolojik faktörün etkisiyle oluşmuştur. Ocak'ın da belirttiği gibi bu süreci başlatan Hız. Ali ve Muaviye arasındaki hilafet mücadelesi ve akabinde zuhur eden olaylardır. Bu olaylar bir yandan İslam toplumunu artık bir daha dönülmemek üzere ikiye hatta Hariciler ile üçe bölerken diğer yandan da Hız. Ali'nin tarihsel kişiliğini yavaş yavaş insanüstü bir mahiyete dönüştüren değişimi başlatmıştır. Ocak, bu değişimin coğrafi mekânının, Hız. Ali'nin bizzat yaşadığı, ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Arabistan toprakları değil de, eski Mezopotamya topraklarının oluşuna dikkat çekmektedir (Ocak, 2014, s. XVI). Hız. Ali'nin halifelikten mitolojik kahramana evrilmesini ve mitik olayların Hız. Ali'ye uyarlanmasını kolaylaştırarak halk arasında hızlıca kabul görmesini sağlayan önemli etmenler mevcuttur. Öncelikle Hız. Ali cenknâmeleri bahsi geçen evrilmeyi halk arasında yaygın bir hâle dönüştüren pek mühim eserlerdir. Hız. Ali'nin Peygamberin amcasının oğlu ve damadı olması hasebiyle Hız. Muhammed'e en yakın ve İslam'ı ilk kabul eden kişilerden olması, Hız. Muhammed'in mucizelerine tanıklık etmesi, savaşlarda göstermiş olduğu üstün başarı, cesaret ve kahramanlık ile meşhur oluşu, halifelik döneminde yaşamış olduğu olaylar neticesinde mağdur olarak kabul görmesi ve şehit edilmesi kendisini halk muhayyilesinde üst mertebeye taşımış, olağanüstü bir kişiliğe büründürmüş ve büyük bir sevgiye mazhar olmasını sağlamıştır. Ocak, Hız. Ali'nin bu özellikleri ile eski Ortadoğu mitolojik kahramanlarının karakterleri arasında bir örtüşme olduğunu iddia etmektedir (Ocak, 2014, s. XVII). Söz konusu mitolojik mirasın tek başına "Hız. Ali olgusu"nu ortaya çıkardığını söylemek, özellikle onun "Allah'ın velisi ve Peygamber'in vasîsi" olması gibi çok önemli ve temel niteliğinin sadece bir kısmını anlamak demek olacaktır. Oysa onun asıl karakterini oluşturan bu iki sıfat daha farklı bir boyuta, onun Müslümanların gerçek "imam"ı olma özelliğine dikkatimizi çeker. Bu bätını boyut, Yeni Eflatuncu ve Gnostik etkilerle yoğrularak yaratılmıştır. İmâmîyye'de ve özellikle İsmâ'ilîyye inançlarında Hız. Ali'nin kazandığı statüyü anlamak ancak bu sayede mümkün olabilir (Ocak, 2014, s. XVII).

İlk Şiî imam, Ali bin Ebu Talip'e ve onun karısı, Peygamber Hz. Muhammed'in de kızı olan Hz. Fatma'ya dayandırılır. On İki imamcı Şiîler ile İsmaililerin ortak mirasları olan İmamcı Şiîliğin en büyük destekçisi İmam Cafer-i Sadık'ın 148/765'te ölmesiyle, İsmaililer İmamcı Şiîlerden kopmuştur. Bunlar Sadık'ın en büyük oğlu İsmail'in ki, İsmaililik adı buradan gelmektedir, ve onun oğlu Muhammed bin İsmail'in imamlık iddialarını kabul etmişlerdir (Defteri, 2014, s. 53-54). Bahsi geçen kesim, merkezî İmamcı öğretiyi benimsemiş ve korumuştur. İsmailileri ve On İki İmamcıları öteki Şiî cemaatlerden ayıran bu öğretiyi, İsmaili inancında önemli bir yer tutmayı sürdürmüştür. Bu nedenle ilk İsmaililer, Hz. Muhammed'in, kuzeni ve damadı Hz. Ali'yi halefi olarak atadığını ve bu atamanın, yani nass'ın, ilahi emir üzerine gerçekleştirildiğini savunmuşlardır (Defteri, 2014, s. 54). Hz. Ali'nin böylesine bir inanma ile olağanüstülük kazanmaya başladığı söylenebilir. Görüldüğü gibi İsmaililer halifelğe getirildiği andan itibaren Hz. Ali'ye insanüstü özellikler atfetmiş ve onu tanrılaştırmaya varacak kadar nitelikler ile kabul etmişlerdir. Defteri'nin aktardığı bilgilere göre, İsmaililer de, öteki Şiîler gibi, Veda Haccı için Mekke'ye giden Hz. Muhammed'in Medine'ye dönüş yolunda, Gadir Hum'da ve 18 Zihicce 10/16 Mart 632 tarihinde bu atamayı ilan ettiği inancındadırlar. Sünni Müslüman çoğunluksa, bu olayı kabul etmekle birlikte, atama fikrini reddetmiştir. Yine de, İsmaililer'e ve öteki Şiîlere göre bu atama, Hz. Ali'yi, İslam ümmetinin önderi ve ruhani kılavuzu, yani imamı sıfatıyla, Hz. Muhammed'in halefi kıldı. Bu çerçevede Hz. Ali, Hz. Muhammed'in vasi'si yani mirasçısı kabul edildi (Defteri, 2014, s. 57). Hz. Muhammed'den sonra bu ruhani görevi "gizli hakikat ilmi"ne sahip tek kişi olan Hz. Ali'den başkası yerine getiremezdi. İnanışa göre Hz. Muhammed'in ruhani hakikatlere ilişkin gizli bilgisi, Hz. Ali'ye miras kalmıştır ve bu da Hz. Ali'yi İslam'ın gerçek mesajını aktaracak tek kişi kılmıştır. Hz. Ali, bu görevi yerine getirmek için Allah'ın emriyle seçilmiştir. Bu da Hz. Ali'nin Allah tarafından yönlendirildiği ve hatasız, günahsız yani masum olduğu şeklinde yorumlanmış; bu nedenle Hz. Ali'nin de tıpkı Hz. Muhammed gibi hem yanlışsız bir bilgiye sahip olduğu, hem de yanılmaz bir öğretmen olduğu kabul edilmiştir (Defteri, 2014, s. 57). Fatimiler ve Nizariler ile Hz. Ali'ye karşı artarak devam eden sevgi, ilerleyen zamanlarda yerini onun ilahi bir varlık olduğu düşüncesine kadar ulaşmıştır. Hatta Hz. Ali, artık ulu rehber ve insanlığın kurtarıcısı olarak betimlenmeye başlamıştır. Defteri'ye göre bunun sebebi Hz. Ali'nin yalnızca imam ve vasi değil, ayrıca kıyametin ka'im'i olmasıdır. Böylece tarihsel bir kişilik olan Hz. Ali, Defteri'nin belirttiği gibi, kıyamet bayrağını zamanının sonuna taşıyacak kurtarıcı efendi, sonsuza kadar var olacak imam-ka'im olarak artık tarih ötesi ya da neredeyse mitolojik bir figür haline gelmiştir (Defteri, 2014, s. 72). Gencal Şenyayla'nın da belirttiği gibi Hz. Ali özellikle Şiî menakıp literatüründe ve Sünni kaynaklarda pek çok açıdan peygamberleri bile imrendirecek türden üstün meziyet ve keramet sahibi bir insan hatta insanüstü bir varlık olarak takdim edilmiştir (Şenyayla, 2021, s. 33).

Tarihsel kişilikten mitolojik kimliğe doğru evrilme sürecinin bir tezahürü olarak cenknâmeler karşımıza çıkmaktadır. Zira cenknâmelerdeki Hz. Ali, olağanüstü özellikleri ve insanüstü nitelikleri ile dinleyici ya da okuyucuyla mitolojik bir figürün yansıması olarak buluşmaktadır. Hz. Ali'nin mitik dönüşümünün halife unvanı ile tarihsel arka plandan kahraman ve savaşçı unvanı ile cenknâmelere kadar uzanan uzun bir süreci kapsadığı görülebilir. Ünlüsoy'a göre, Hz. Ali cenknâmelerinde Hz. Peygamber olayların merkezinde yer almasına rağmen genellikle Hz. Ali aktif bir biçimde başkahraman olarak rol alır ve anlatılar genellikle onun etrafında şekillenir (Ünlüsoy, 2020, s. 240-241).

Hz. Ali'nin bağlı bulunduğu toplum nazarında ve vefatından sonraki yıllarda dahi değerini hiç yitirmediği gibi, hakkında birçok anlatıların olduğu çok geniş bir külliyattan bahsedilebilir. Anadolu'dan derlenen pek çok Hz. Ali anlatmasında onun yarı tanrı, kutsal bir kimliğe sahip olduğu görülebilir. Kahramanın kutsal olanla ilişkisi kahraman daha doğmadan evvel kendini belli eder. Başka bir ifadeyle kahraman namzedi henüz doğum aşamasındayken özel bir insan olduğunun emarelerini gösterir. Nitekim Hz. Ali'nin bu şekilde kahraman, özel biri, insanüstü güçlere sahip bir varlık olacağına dair işaretler, doğumuyla hatta anne karnındayken başlamaktadır. Bununla ilgili pek çok rivayet kaynaklarda yer almaktadır. Anlatılardaki her kahraman gibi Hz. Ali'nin doğumu da özeldir ve kerametlerle doludur. İslam'ın en önemli kutsal yapısı olan, aynı zamanda Allah'ın evi olarak inanılan Kâbe'de Hz. Ali'nin ilk ve son doğan kişi olduğu söylenmektedir. Fuzulî, *Hadikatü's-Sü'edâ* adlı eserinde, Şemseddin Sivâsî de *Menâkıb-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn* adlı eserinde naklettikleri bir menkıbeye göre, Fâtıma bt. Esed Kâbe'yi tavaf ederken doğum sancısı başlayınca, Allah'tan doğumunun kolaylığını nasip etmesi için dua eder ve bir anda Kâbe'nin duvarı açılır ve annesi Fatıma içeri girer. Ardından duvar kapanır, içeri girmek isteyen diğer kişileri engeller. Aradan dört gün geçer ve duvar yeniden açılır. Fatma kucığında bir erkek bebekle, Hz. Ali ile dışarı çıkar. (Fuzulî, 1987, s.181; Şemseddin Sivâsî, 2000, s. 231-232; Aktaş, 2016, s. 82). Yani Hz. Ali bir kahraman olarak dünyanın, evrenin tam ortasından yeryüzüne tecelli eder, kerametleriyle doğar.

Bir başka rivayete göre de, Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed, hamileliği sırasında karnındaki bebeğin ayağa kalkmasında zorluk yarattığını fakat bir tek kuzeni Hz. Muhammed'i gördüğü zaman ayağa kolayca kalkabildiğini belirtir. Böylece kahramanın geleceğine dair işaret henüz doğmadan gelmiştir. Üstelik henüz peygamberlik vasfına ulaşmamış Hz. Muhammed'in rolüne dair de bir haberdir bu (Aktaş, 2016, s. 84). Menkıbelerde Hz. Ali'nin doğum öncesindeki mucizevi olayların anlatıldığı pek çok rivayet yer almaktadır (bkz. Ünlüsoy, 2020, s.266-273; Şenyayla, 2021, s. 34).

Alevi-Bektaşî geleneğinde yedi ulu ozandan biri olan Yemini, Hz. Ali'nin yaşamı ve menkıbelerini konu ettiği *Faziletname*'de Hz. Ali doğduğunda onu ziyarete gelen kuzeni Hz. Muhammed tarafından kulağına ezan okunduğunu, Hz. Muhammed'in dilini Hz. Ali'nin ağzına soktuğunu anlatır. Tükürüğü emdikten sonra Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin göbek bağına keserek kundağa sarar ve annesine geri verir (Yemini, 2000). Aktaş, bu anlatıyı bir çeşit erginlenme ritüeli olarak yorumlamaktadır. Bilgi aktarımı olarak da nitelendirilebilecek bu ritüel Hz. Ali'nin Hz. Muhammed aracılığıyla ilahi bilgiye ulaşmasının ve bilgi aktarımının bir simgesi olarak değerlendirilebilir (Aktaş, 2016, s. 84). Nitekim, İslam bilgini Tirmizi, Hz. Muhammed'in şu sözlerini aktarmaktadır: "Ben ilim şehriyim; Ali ise kapısıdır. Kim ilim isterse kapıdan girmelidir" (Tirmizî, 2018, s. 201). Yukarıda da bahsedilen Hz. Muhammed'den sonraki "gizli hakikat ilmi"ne sahip tek kişinin Hz. Ali olması bu rivayete bağlanmaktadır.

Görüldüğü gibi henüz doğumundan önce ve hemen doğumunun akabinde Hz. Ali'nin özel bir kişi olacağına işaretleri anlatılarla verilmiştir. Hz. Ali'nin tanrılaştırılması meselesi birçok anlatıda veya uygulamalarda görülmektedir. Peki, zaten İslam inancında hatta daha önceki devirlerdeki Gök Tanrı inancı ile "Tanrı tektir" bakımından benzerlik gösteren doktrinine karşın Hz. Ali hangi ihtiyaca mahsuben tanrılaştırılmıştır? En önemli soru ise "Neden Hz. Ali?" Bu soruların cevabı Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile olan yakınlığına bağlı olarak da açıklanabilir. Hem Peygamber'in en sevdiği amcanın oğlu olması sebebiyle kanından olması hem de kızı Hz. Fatma ile evlenmesi neticesinde soyunu devam ettirecek kişi olması bağlamında Hz. Ali'ye bir kutsallık atfedilir. Kutsiyet, doğal ve sıradan olmayı niteleyen kutsallık dinî ve mitolojik kahraman tasavvuru için vazgeçilmezdir; topluma birliktelik duygusunu vermektedir. Aktaş'a göre, Aleviler için son derece kapsamlı ve önemli bir inanç figürü olan Hz. Ali, İslam'ın altın çağında, Allah'ın görüldüğü ve onu bir aracı olarak kullandığı figürdür, ancak tek özelliği tabii ki bununla sınırlı değildir. Aleviler için Ali, tarihî Hz. Ali figürüne benzerlik gösterir ama aynı zamanda bundan öte olan (transandantal) bir tanrısal anlamını da içerir (Aktaş, 2019, s. 80). Şîi felsefecisi Şeriati, "Hz. Ali'nin gizleştirilmesinde, yüzyıllar boyunca insanların tanrı ve tanrıçalar yaratma ihtiyacının tatmin edilmesi yatar." demiştir (Şeriati, 2002'den aktaran İrat, 2006, s. 162). Irene Melikoff ise "Bektaşî-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması" başlıklı makalesinde iki nefesten örnekler vererek birinci nefeste yeri, göğü, gökyüzü tahtını yaratan (yeri, göğü, arş-i kürsü) Hz. Ali'nin yaratıcı-Tanrı olarak ortaya çıktığından bahsederken ikinci nefesten hareketle Hz. Ali'nin yıldırımın, gök gürültüsünün, atmosferin tanrısı, yağmur yağdıran tanrı yani eski Türklerin Gök-tanrısı, Gök-Tengri olduğunu yorumlamaktadır (Melikoff, 2014, s. 79). Mehmet Eröz de, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik* adlı çalışmasında Bay Ülgen ve Erlik Kan'ı Alevilikteki Allah ve Hz. Muhammed'in mevkiine benzeterek, Hz. Ali'nin de Tengere Kayra Kan olduğunu

belirtmiştir. Eröz'e göre, bu üçlü anlayış İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında etkili olmuş ve İslamî bir çatı altında devam ettirilmiştir (Eröz, 2014, s. 414-415). Bu bağlamda onun insan şekli altında nasıl tanrı, yani tanrılaşmış insan olacağını anlamak önemlidir. Melikoff'a göre, büyük tanrılar mesafeli ve eylemsizdirler, bu özellikle acımasız, insanların felaketlerine ilgisiz olan yaratıcı-tanrı için geçerlidir. İşte bu nedenle büyük tanrılar yerlerini insanlara ve gerçek yaşama daha yakın olan küçük tanrılara bırakırlar (Melikoff, 2014, s. 79-80). Hz. Ali'nin tanrısallaştırılması meselesi cenknâmelerde onun olağanüstü özellikleri ile anlatılmasına sebep olmuştur. *Türklerin Hz. Ali'si* adlı eserinde Sadullah Gülten'in de belirttiği gibi Hz. Ali, Hz. Muhammed'in nuruyla birlikte Allah'ın kendi nurundan yaratıldığı için Allah'tan sonraki sırada gelir. Dolayısıyla o, diğer kullardan ayrılır ve onlar gibi sıradan bir kul olarak kabul edilmez (Gülten, 2020, s. 116). Hz. Ali'nin tanrısallaştırılması meselesine bir diğer örnek ise Türkler arasında Hz. Ali ile ilgili fikrî bir ayrışma yaratan ve 15. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe şerh edilen *Hutbeti'l Beyân* adlı eserdir. Hz. Ali, 70 maddenin her birinde "ben" kelimesi ile başlayan bu hutbeyi Muaviye'ye karşı üstünlüğünü göstermek için irat etmiştir. Gülten, hutbede "Hz. Ali'nin ağzından kendisi için söylenen bu sözleri onu yarı Tanrı, hatta Tanrı'nın yeryüzüne hulûl eden biçimi olarak Tanrı konumuna soktuğuna" işaret etmektedir (Gülten, 2020, s. 120). Hz. Ali'ye tanrısâl özellikler atfeden bir başka hadise ise mirac ve kırklar bahsindeki konumudur. Mirac esnasında Hz. Muhammed'in karşısına çıkan aslanın ve Allah'ın huzurunda iken aradaki perdenin kalkması neticesinde orada Hz. Ali'nin olduğu anlaşılır. Bu yüzden Miraç, Peygamber'in "Ali Sırrına" ermesi olarak kabul edilir (Gülten, 2020, s. 122-123; Melikof, 2011, s. 47; Yıldırım, 2020, s. 321). Kırklar meclisine katılan Hz. Muhammed'in burada Hz. Ali ile karşılaşması (Gülten, 2020, s. 120-122; Yıldırım, 2020, s. 328) da Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi denk tutan başka bir örnektir. Şeriat Hz. Muhammed'de kalırken hakikat ve düzen Hz. Ali'de kalır (Aktaş, 2019, s. 86). Şeriat simgedir, hakikat ise simgelenendir (Eliade, 2015). Yani Kırklar meclisi mitosunu bizlere Hz. Ali'nin simgelenen yani manaya sahip olan anlamına gelebileceğini gösterir. Hz. Ali, Kırkların başı olarak tanrısallığı simgeler ve Hz. Muhammed'den farklı bir yerdedir (Aktaş, 2019, s. 86). Hz. Ali'nin *Buyruk*'larda aslan donuna girerek Miraç'a giden Hz. Muhammed'in yoluna çıktığı anlatılmaktadır. Gülten'e göre, Hz. Ali'nin aslan donunda görülmesi hem kendisinin aslana benzetilmesinden hem de aslanın Türklerde gücün sembolü olarak kabul edilmesinden ileri gelir. Aslanın narası da Hz. Ali'nin heybetini tamamlayan unsurların başında gelir (Gülten, 2020, s. 139).

Yüzyıllardır anlatılan bu rivayetler cenknâmelere de yansımış, hatta Hz. Ali hakkındaki İslami inanmalar âdeta cenknâmelere sinmiştir. *Kan Kal'a'sı Cengi*'nde "...sûrette arslana benzer, sirette kaplana benzer ve dahi kumral sakallı ve yassı yağırlı, kara saçlı, ela gözlü ve söylenecek gök gürleri gibi heybetli... (Toprak, 2016, s. 89, 90, 92, 132) cümleleri ile betimlenmektedir. Bu tasvirde özellikle suretinin arslana

benzetiliyor olması hatta bazı cenknâmelerde Hz. Ali'nin arslan suretinde biri oluşundan bahsedilmesinde don değiştirme motifinin izleri görülür. Nitekim Hz. Ali'nin arslan sıfatını gördükten sonra üstüne onun narasını duyanlar o kadar korkuya kapılırlar ki göğün yıkıldığını hatta kıyametin koptuğunu zannederler. *Kan Kal'ası Cengi*'nde ve *Havernâme Cengi*'nde onun narası gök gürlemesi gibiydi. O naradan bin beş yüz/on yedi bin dört yüz/yirmi dört bin kafirin ödü patladı. Canları cehenneme gitti. Yerler ve gökler sallandı (Toprak, 2016, s. 105, 135, 144, 209, 211). Öyle ki, *Kan Kal'ası Cengi*'nde olduğu gibi nereden nara atarsa atсын Medine'den Hz. Muhammed sesini duyar (Toprak, 2016, s. 136).

Hz. Ali'nin aslan olarak görülmesi ve Kırklar Meclisi gibi motiflerin doğrudan Türk kültürüne ait olduğunu vurgulayan Gülten, buradan hareketle Türklerin eski inançları arasında bulunan Gök Tanrı ile bağlantı kurmaktadır. M. Fuat Köprülü, Arap seyyah Ebu Dülefin aktardığı bilgilerden hareketle Gök Tanrı inancıyla Hz. Ali arasında sıkı bir bağlantının olduğunu Hz. Ali'nin Gök Tanrı'nın yerini aldığını belirtir (Köprülü, 2005, s. 87-88, 142). İrene Melikoff ise Gök Tanrı inancıyla birlikte yer alan, tabiat kültleri arasındaki güneş, ay ve yıldırımın tanrısallığının Hz. Ali'de görüldüğünü iddia eder (Melikoff, 2009, s. 59). Özetle verilmeye çalışılan bu anlatılardan hareketle Hz. Ali'nin tanrısal bazı özellikler taşımasını Türk kültürüne bağlayan Gülten, Hz. Ali'nin hem Gök Tanrı ve onunla ilgili inançların içine dâhil edildiğini hem de şaman geleneklerine adapte edildiğini ileri sürer (Gülten, 2020, s. 137). Hz. Ali'nin olağanüstü güçlere sahip olduğunu gösteren en önemli emarelerden biri de "Nâdi Ali" duasıdır. Hz. Muhammed'in "Nâdi Ali" duasını (Yıldırım, 2020, s. 351) okuması ile Hz. Muhammed'i düşüğü kuyudan kurtarmak için uzun bir yolu çok kısa bir sürede kateden Hz. Ali için *Hutbeti'l Beyân*'daki pek çok söz de onun tanrısal özelliklere sahip olduğuna işaret etmektedir (Gülten, 2020, s. 68). Görüldüğü üzere Hz. Ali'ye atfedilen tanrısal özelliklerin cenknâmelerde "yarı tarihî yarı mitolojik bir kahraman" olarak tezahürü hiç de beklenmeyen bir durum değildir. Birçok anlatı Hz. Ali'ye mitolojik özellikler nispet ederken cenknâmelerin de bunlardan etkilenmemiş olması mümkün değildir. Neticede halk muhayyilesinin bir yansıması olan bu eserler, içinde halkın inanç ve fikir dünyasını da barındıran önemli vesikalar niteliğindedir. *Hayber Kalesi Cengi*'nin anlatıldığı hikâyede Hz. Ali, Hz. Muhammed'den aldığı icazet üzerine kaleye tek başına ilerler. Hayberlilerin kahramanı Mehrab ile karşılaşır. Mehrab'a indirdiği kılıç darbesi ile başından azı dişine kadar zırhıyla birlikte vücudunu ikiye yarar. Aynı şekilde atı da ikiye ayırır. Hz. Ali, Zülfikar'ı öyle bir kudret ile sallamıştır ki, kılıç yerin dibindeki yedinci kata kadar ulaşır. Allah'ın emri ile Cebrail, kılıcı zapt eder. Savaş esnasında kalkan düşen Hz. Ali, kale kapısındaki bir kapıyı yerinden sökerek kalkan olarak kullanır. Kalenin kapısını tutup salladığında kapı, duvarıyla birlikte yerinden sallanır. Kaledekiler kıyamet koptu sanır (Toprak, 2016, s. 51). Savaşçı her kahramanda olduğu gibi Hz. Ali'nin insanüstü bir güce sahip olmasında ve düşmanları tarafından korku ile

anılmasındaki en önemli etken atı Döldül ve kılıcı Zülfikar'dır. Hz. Ali'nin hem atı hem de kılıcı sıradan yardımcıları değildir. Sadece var olma nedenleri olan görevleri yerine getirmekle yetinmezler. Atın ve kılıcın birer adı olması zaten her ikisini kişileştirmek suretiyle özel kılan unsurlardır. Döldül herhangi bir at olmadığı gibi Zülfikar da herhangi bir kılıç değildir. Her ikisi de Hz. Ali'ye olağanüstülükler ve kutsiyet sağlayan başat yardımcılarıdır. Hz. Ali pek çok zor durumdan hem atının hem de kılıcının marifetiyle kahramanca kurtulmasını bilmiştir. Bütün cenknâmelerde Döldül'ün ve Zülfikar'ın çok önemli rolleri vardır. Hz. Ali'nin en büyük yardımcıları ve savaş arkadaşları olmuşlardır. Hz. Ali'ye olağanüstülük kazandıran Döldül ve Zülfikar da olağanüstü özelliklere sahiptir. Hz. Ali'nin ifadesi ile Zülfikar ve Döldül, Allah'ın ona birer bahşışidir. Hz. Ali yanında, bir anlamda onun ayrılmaz parçası olan kılıcı Zülfikar ve atı Döldül tüm anlatıların en önemli yardımcı kahramanlarıdır. *Hayber Kal'ası Cengi*'nde kendisini, kılıcı Zülfikar'ı ve atı Döldül'ü Hayber Kalesi'nin on iki beyinden biri olan Anter'e şöyle tanıtır:

Ben Şah-ı Merdan, Merd-i Meydan ve Şir-i Yezdan Ali'yim. Bu Zülfikar'dır. Bu kılıca uza dersem uzanır beş yüz kulaç. Eğer ejderha ol desem ejder olur. Ve eğer ateş ol desem ateş olur cihanı yakar. Bu ata Döldül derler. Kırk günlük yolu bir günde alır. Kırk gün yem yeme desem yemez. Su içmez, kuvveti gitmez. Seğirtmekten yorulmaz ve usanmaz. Sahibini koyup gitmez. Ben çağırdığımda bulunur her nereye gerekse varır. Benden gayri kişi, üstüne binemez. Ve ben o kişiyim ki Tanrı bana "Aslanım" demiştir (Toprak, 2014, s. 46-47).

Halkın hayalindeki Zülfikar, Hz. Ali ağzından aktarılmaktadır. Bazı cenknâmelerde Hz. Ali'nin kahramanlığının Zülfikar sayesinde gerçekleştiği vurgulanır. *Hz. Ali'nin Kan Kal'ası Cengi*'nde de Zülfikar'ı suya çalan Hz. Ali'nin önünde yol peyda olur (Toprak, 2016, s. 109). *İmam Ali'nin Mağrib Ejderhası ile Yaptığı Gazâ* adlı cenknâmede, bir vilayette görülen ejderhaya karşı kimse ne yapacağını bilemez bir haldeyken, Cebrail gelerek Hz. Muhammed'den Hz. Ali'yi ejderhayı öldürmesi için göndermesini ister. Allah'ın Hz. Peygamber'e hitaben "Ben ona verdiğim iki nesneyi hiçbir peygambere vermedim. Biri Ali aslanımdır. İkinci olarak da Zülfikar'ı kılıç verdim. O, hiç kimsede yoktur. Şimdi o Zülfikar'ı aslanım Ali eline alsın. Gidip aslanım Ali, o vilayeti ejderhadan kurtarsın" dediğini aktarır (Toprak 2016: 376). Zülfikar, sihrî kudrete de sahip olup kötü olan sihri (kara büyü) bertaraf eder. Bu yönü ile şamanların tahta kılıç ile kötülükler karşı savaşmasına benzer (Çetin, 1997, s. 427). *Berber Kal'ası Cengi*'nde de sihri bertaraf eden Hz. Ali, bunu Zülfikar'ın yardımı ile yapar. Sahir câzûnun yağdırdığı yağmur, Hz. Ali'nin Zülfikar'ı eline alıp sallayarak cazu ile atını yakması sonunda kesilir (Toprak, 2016, s. 182-183). Şekli yapısı hakkında *Kan Kal'ası Cengi*'nde "...bir kılıcı var iki çatal, (Toprak, 2016, s. 92) *Havernâme*'de ...Zülfikar'ı yerinden bile kımlıdatamadı..." (Toprak, 2016, s. 209). ifadeleri geçmektedir. Döldül de Zülfikar gibi Hz. Ali'nin en büyük yardımcısıdır ve sıradan bir ata göre olağanüstü yeteneklere sahiptir. Kırk

günlük yolu bir günde alır. Gözlerinde şimşekler çakar. Ayrıca kırk gün yemeyip içmese bile gücünü kaybetmez. Koşmaktan yorulmaz ve usanmaz. Sahibini bırakıp gitmez. Hz. Ali çağırıldığı zaman hemen yanına gelir. Her nereye gitmesi gerekirse gider ve Hz. Ali'den başkasını sırtına almaz (Toprak, 2016, s. 199). Dahası on günlük mesafeden bile Hz. Ali'nin sesini duyup yanına gelecek kadar olağanüstü özellikleri vardır. Sıçrama kabiliyeti de oldukça fazladır. Öyle bir sıçrar ki otuz arşından daha ileri gider. Hatta denizde, karada yürür gibi yürüyerek keramet gösterir (Toprak, 2016, s. 48, 83, 85). Yine savaşlarda Hz. Ali'ye yardım ederek enselerinden ısırıldığı düşmanların kafasını koparır (Toprak, 2016, s. 200). Düldül, *Mukâtil Cengi*'nde Tanrı'nın bir armağanı olarak telakki edilir (Çetin, 1997, s. 417). Çetin'in tespit ettiği gibi Tanrı tarafından gönderilen Düldül, bize *Şecere-i Terakime*'de Cengiz ve Gökçe'nin gökten inen atları ile Saha Türklerine atın güneşten geldiği inançlarını hatırlatmaktadır. Aynı motif Saltuknâme'de geçen Ankabil'in Hızır tarafından getirilmesi şeklinde görülmektedir (Çetin, 1997, s. 418). Düldül Türk edebiyatına özellikle masal ve efsanelere muhayyel bir varlık, olağanüstü niteliklere sahip bir yardımcı unsur olarak girmiştir. Onun ayakları dört karış, gök kuşağı gibi zarif, yüzü şimşek gibidir. Hem Düldül'ün hem de Zülfikar'ın olağanüstü özelliklere sahip olması onların sahibi olan Hz. Ali'yi de olağanüstü özellikte kılmaktadır. Başka bir deyişle Hz. Ali'nin mitik kahramanlığı atından ve kılıcından bellidir. Sadullah Gülten'e göre, Hz. Ali'yle ilgili inançların temelinde Hurûfilik ve Şilikten öte, eski Türk inançlarının etkisi açık bir şekilde tespit edilebilir (Gülten, 2020, s. 116). Her ne kadar cenknâme geleneği İran etkisi ile Anadolu'da inkişaf etmişse de eski Türk inanç sistemi ile alakalı olarak Anadolu'nun motifleri ile bezenerek Türk anlatı geleneğine uyarlanmışlardır. Bu şekilde Hz. Ali'nin Alevi geleneği içindeki yeri ile cenknâmelerdeki yeri birbirinden farklılık göstermemiş, aksine kolaylıkla halk nezdinde kabul görmüştür.

Cenknâmelerde en fazla Hz. Ali'ye ait keramet motifi görülmektedir. Hastaları iyileştirme, gaipten ve gelecekte haber verme, ruhun bedeni terk etmesi, mekân aşma, göğe yükselme, Tanrıyla konuşma, tabiat kuvvetlerini yönlendirme, ateşte yanmama, yenilmiş hayvanları kemiklerinden diriltme, dağı eritme, hayvan şekline girme ve sihir Hz. Ali ile ilgili metinlerde sık sık karşılaşılan keramet örnekleridir (Çetin, 1997, s. 375-396).

1. Hastaları İyileştirme Motifi: *Ummân Cengi*'nde Yusuf Cinnî'nin ayağı Hz. Ali tarafından tedavi edilir (Çetin, 1997, s. 15, 375). *Hayber Kalesi Cengi*'nde Hz. Ali yaralanan Alkame'nin başına tükürüğünü sürer ve Allah'ın izniyle yara iyileşir (Toprak, 2016, s. 71).

2. Ateşte Yanmama: Hz. Ali *Kahkaha Cengi*'nde neftzenlerin kendisini yakmak istemeleri üzerine Tanrı'ya yalvarır ve ateşte yanmaz (Çetin, 1997, s. 7, 375).

3. Havada Uçma: Hz. Ali *Ummân* ve *Cenâdil* cenklerinde; birisinde mancınık ile birisinde de kalkan ile havada uçmaktadır (Çetin, 1997, s. 15, 29, 376).

4. Gaipten Ses Gelmesi: Hz. Ali, Kahkaha Cengi'nde dua edip duasına karşılık almıştır (Çetin, 1997, s. 7, 377). *Hâverân Cengi*'nde de, "Nagah bir avaz geldi ki yine avaz geldi ki ... nagah kulagina bir hoş avaz geldi ki ... dört yanından Ali üzerine hamle ittiler. Amma kimesne görünmez..." (Çetin, 1997, s. 378) ifadelerinde de gaipten ses gelmesi anlatılmaktadır.

5. Doğanın Şekil Değiştirmesi: Hz. Ali Tanrı'nın yardımı ve Hz. Muhammed'in mucizesi sayesinde keramet göstererek yerlerin derilmesi, dağın erimesi gibi olayların meydana gelmesini sağlamaktadır. *Haverân Cengi*'nde Kubbe-i Mıknatıs'ı hamur gibi eriten Hz. Ali, *Müzelzil* ve *Rum Cengi*'nde yerin derilmesini sağlar (Çetin, 1997, s. 378).

6. Dua Okuma ve Sihir Bozma: Hz. Ali ismi-i azam duasını okur ve *Kan Kal'ası Cengi*'nde Kan Suyu'nun taşları köprü olur. Cenknâmelerde pek çok sihir yapma olayı görülür. Hz. Ali kötü niyetle yapılan bu tür sihirlerle mücadele etmektedir. Çetin'e göre sihir, cenknâmelerde yeni maceraların yaşanmasını sağlayarak hikâyeye canlılık kazandırır, monotonluğu giderir. Yeni olağanüstülükler keşfederek okuyucunun sonsuz bir hayal dünyasına seyahatini sağlar (Çetin, 1997, s. 388). Hz. Ali tarafından okunan dualar genellikle daha önceden yapılmış olan bir sihri bozma amacıyla yapılmaktadır. *Kan Kal'ası Cengi*'nde Hz. Ali'nin Kan Suyu Köprüsü üzerinde bulunan sihirli ejderha, sihirli kedi, sihirli arslan ile mücadelesi buna örnektir. *Ummân Cengi*'nde Sanduk Tanrı Hz. Ali ile savaşa girer, onun üzerine ateşler yağdırır, ancak Hz. Ali'nin ism-i azam duasını okuması ile İstihrac Divi'nin sihri bozulur ve Sanduk Tanrı yok olur (Çetin, 1997, s. 387). Sihrin bozulması ya gökten gelen bir avaz ile efsun yapılmak suretiyle, ya ismi-i azam duası okumak ya da Zülfikar sayesinde olur (Çetin, 1997, s. 389). *Aremrem* ve *Berber Cengi*'nde gökten gelen bir avaz ile sihrin bozulması anlatılır (Çetin, 1997, s. 389). *Kan Kal'ası Cengi*'nde Kan Suyu'nun üzerinde peyda olan sihirli ejderha ile arslanları ismi-i azam duası ve Zülfikar'la ortadan kaldıran Hz. Ali, *Ummân Cengi* ile *Berber Kal'ası Cengi*'nde karşılaştığı sihirleri ism-i azam duası okumak suretiyle ortadan kaldırır (Çetin, 1997, s. 389). *Berber Kal'ası Cengi*'nde Zümür'ün anasının yaptığı bir başka sihir de Zülfikar sayesinde bozulur. Hz. Ali, Zülfikar ile cazu ile atımı yakıp kül eder (Toprak, 2016, s. 182).

7. Mekan Aşma: *Aremrem Cengi*'nde Hz. Ali, Zeyd'in kendini çağırdığını duyar (Çetin, 1997, s. 379). *Mikdâd Cengi*'nde de Hz. Ali, Mikdad ile sözleşir ve Mikdâd'ın kendisini çağırması üzerine onun yardımına gider (Çetin, 1997, s. 379). Kesikbaş Cenginde ise Dev'i öldüren Ali, Tanrı'dan hacet diler ve kendini kuyunun ağzında bulur.

8. Hayvanları Kontrol Altına Alma: *Berber Kalesi Cengi*'nde Hz. Ali, Şah Meran'a emrederek o yılanların Müslüman olmalarını ve başka yere gitmelerini sağlayarak hayvanları kontrol altına almıştır (Toprak, 2016, s. 168).

Hz. Ali cenknâmeleri İslamiyet'ten önce "alp" tipi çevresinde teşekkül eden destanlar ile dini unsurlar ile techiz edilmiş maddi kuvvetin arka plana atılıp maneviyatın ön plana çıkarıldığı "veli" tipinden de bazı unsurları bünyesinde taşıyan "gazi" tipi çevresinde teşekkül eden dinî destanlardır (Çetin, 1997, s. XXX). İşte bütün sebeplerden ötürü Müslümanlığın yayılması için mücadele veren kahramanlar Türk insanında karşılık bulmuş ve etkisi büyük olmuştur. Çetin'e göre, velilerin izhar ettikleri harikulade olaylar, keramet kavramı ile karşılanır ki Hz. Ali, sahip olduğu ilahi güç, Tanrı'nın bahsettiği özellikler ve gösterdiği kerametlerden dolayı veli sayılmaktadır (Çetin, 1997, s. 172). Hz. Ali, cenknâmelerde öncelikle Hz. Muhammed'e koşulsuz bağlı, kusursuz, mükemmel bir insan, eşi benzeri bulunmayan ve çok yetenekli bir savaşçı ve üstün manevi güçlerle donatılmış bir veli olarak çizilir. Olağanüstülükler ve abartılar Tosun'a göre, Tanrı'nın yardımı ile geldiği için yumuşatılır ve inandırıcı kılınır (Tosun, 2014, s. 241). Cenknâmeler tarihî ve bilinen bir kişilik etrafında oluşmasına karşın tarihî ve biyografik gerçeklerle bağlantısı olmayan ve fantastik unsurların ön planda olduğu rivayetlerden müteşekkildir. Tosun'a göre Hz. Ali de bu hikâyelerde, tarihî şahsiyetinden büyük oranda kopartılarak daha çok olağanüstülüklerle donatılmış; onun İslam düşmanlarına karşı yaptığı seferler öne çıkarılırken masalsı unsurlar, devler, ejderhalar, rüyalar, olağanüstü durumlar anlatılarda yer almıştır. Kuşkusuz abartılı, esrarlı anlatım, olağanüstülükler onun destan olmasının bir özelliğidir. Bir dinî ve tarihî gerçeği temsil etmedikleri için kurmacanın özgürlükleri hikâyelere yansımıştır (Tosun, 2014, s. 239). Hz. Ali cenknâmeleri tek bir kahramanın macerasının anlatılması ile Campbell'in monomitine uygun düşmektedir. Cenknâmelerde Hz. Ali'nin macerası ile bir kahramanın yolculuğunu anlatırlar. Kahramanın yolculuğu bağlamında konuyu değerlendiren Tosun da, "kahramanın önünde aşılması gereken güçlükler, yenilmesi gereken imkansızlıklar ve bitmez tükenmez bir serüven vardır. Hz. Ali sıkışan, yardıma muhtaç insanların imdadına koşan, kendi güçleriyle karşı koyamadıkları devler ve ejderhalar için ondan yardım istenen, bütün bunları yenmek için de hem dinî hem de biyolojik gücü olan karakter olarak çizilir" demektedir (Tosun, 2014, s. 240). Ejderhalarla, devlerle, cadılarla ve diğer bilinmeyen güçlerle savaşan Hz. Ali'nin etkili narası da tüm düşmanlarına korku salmaya yeter. Hatta narası ile koca bir orduyu yenebilir, savaşı bile bitirebilir. Öyle ki sadece Ali ismini duyan düşmanın içine korku salması sebebiyle aslana ya da ejderhaya benzetilen Hz. Ali, *Havernâme Cengi*'nin girişinde şu sözlerle anlatılır:

Bu hikâye, Allah'ın aslanı Emiru'l-Müminin Hazret-i Ali'nin yeryüzünün derinliklerine inerek tılsımlı şatoyu yıkıp İfrit Devi öldürmesini; mağaraya girip yeraltından deniz kenarına ulaşmasını; balığa binerek denizleri geçip devler ile

savaşmasını; ellerinden cevahir sandığını alıp geri dönmesini; Billur Azam dağna çıkmasını ve daha birçok acayip ve enteresan olayları anlatıyor (Toprak, 2014, s. 193).

Olağanüstülük, büyü, zaman ve mekan atlamaları gibi öğeler Hz. Ali cenknâmelerini fantastik türe yaklaştırır. Büyü, tılsımlı köprüler, canavarlar, devler, ejderhalar, ifritler, câzûlar ve sihirler hikâyelerde yer alır. Bu bağlamda *Kan Kal'ası Cengi*'nde geçen Kan suyu tasviri fantastik öğelerle doludur:

... Kan Suyu dedikleri bir azim su var. Gürlemesi, çağlaması yok. Yarısı kızıl kana benzer, yarısı kara katrana. Hiç kenarı görünmez... İmam Ali o suyu gördü, gönlü dehşet doldu. Yüz kulaç kemendini suya saldı. Kement dibine değmedi. Zira suyun kenarı böyle olunca orta yeri kim bilir nasıl olurdu... Eğer bir kimse o sudan geçip köprüye uğrasa o canavarların her biri ayrı bir ses ile bağırlardı. Ta Kan Kalesi'nden o sesi işitirlerdi. Zira suyun ondan başka yerinden asla geçmeye çare yoktu. Eğer gemi ile istersen o suyun içinde kandan canavarlar var idi. Yüz kulaç uzunluğundaydı. Hiç gemi geçemez yutardı. Katrandan dahi canavarlar var idi (Toprak, 2014, s. 108-109).

Halk muhayyilesinin kurguladığı kale ve çevresi öyle bir yerdir ki sadece dinleyeni veya okuyanı bile ürkütmeye yetecek kadar tekinsiz bir mekan olarak tasvir edilmiştir. Benzer tasvirler cenknâmelerde sürekli sahnede olan mücerret veya muhayyel varlıklar için de geçerlidir. Bu tür varlıkların geçtiği sahneler halkın muhayyilesinin iz düşümlerini yansıtmaktadır. Şeytan, *Kan Kal'ası Cengi*'nde de bir pir şeklinde Hz. Ali'nin önüne çıkıp onun Kan Kalesine gitmesini engellemeye çalışır (Toprak, 2016, s. 102). *Ummân Cengi*'nde de Hz. Ali'yi engellemeye çalışan Şeytan, onu kandırarak Maşrık'a gönderir (Çetin, 1997, s. 399). Bu örneklerden başka *Müzelzil*, *Hayber*, *Huneyn* ve diğer cenklerde de görülen şeytan iblis ve ifrit ismi ile de anılmaktadır (Toprak, 2016, s. 54). Çetin'e göre, cenknâmelerde geçen şeytan, kötülüğün sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönü ile eski Türk inançlarında kara tös isimli ruhlara, özellikle Erlik'e benzer (Çetin, 1997, s. 400). Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I* adlı eserinde Türk efsanelerinde ve masallarında geçen ejderha motifinin Çin mitolojisinden geldiğine dair bilgiler aktarmaktadır (Ögel, 1971, s. 317). Ejderha cenknâmelerde korkutucu bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. *Müzelzil Cengi*'nde ejderhanın korkutuculuğu anlatılmaktadır (Çetin, 1997, s. 408). *Ejderha Cengi*'nde ayrıntılarıyla anlatılan ejderha, yedi başlı, her başında otuz iki diş olan, günde elli deve yiyen ve ağzından ateşler saçan bir varlıktır (Çetin, 1997, s. 408). Ejderha, *Huneyn Cengi*'nde bir yılan şeklinde belirir. Ancak o da *Ejderha Cengi*'nde olduğu gibi güçlüdür. Onu da kılıç kesmez, karnını develer doyurur, ağzından ateşler saçar. Ancak bir farkı vardır ki, Müslümanlara korku salan ejderha Hz. Ali ile karşılaşınca Müslüman olduğunu açıklar (Çetin 1997: 409). Yine farklı canlılardan olan devler de cenknâmelerde sıklıkla karşılaşılan önemli figürlerdendir. *Huneyn Cengi*'nde iyi olan devler; *Müzelzil Cengi*'nde, *Haverân Hikâyesi*'nde kötü olarak

anlatılmaktadır (Çetin, 1997, s. 411; 412, 413). Bu örnekleri hemen hemen bütün cenknâmelerde görmek mümkündür. Zira zaten bir kahramanın kahramanlığı bu örneklerde görüldüğü gibi sınanarak tescillenmektedir. Mümtaz Sarıçiçek, *Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu* adlı çalışmasında kahramanın yola çıkmasından yolculuğunu bitirmesine kadarki süreci şu şekilde özetlemektedir:

Kahraman, yolculuk boyunca kapılarını ejderhaların, devlerin tuttuğu yer altı mağaralarından, çetrefilli yollardan, engin denizlerden, aşılmaz dağlardan, balta girmemiş ormanlardan geçer. O, bu zorlukları zekası, sağduyusu ve olağanüstü güçlerin yardımıyla aşar; ele geçirdiği büyümlü nesne ile aynı tehlikeli yollardan geçerek ülkesine döner ve onunla huzursuzluğu giderir; yani kaos'u düzene çevirir (Sarıçiçek, 2013, s. 43).

Carl Gustav Jung'un (2005) belirlediği arketiplerinden biri "kahraman" arketipidir. Mitolojik yolculuğun asıl kahramanı olan bu arketipsel figür, kaderin seçtiği kişidir. Doğumunun öncesinden başlayan bir dizi olağanüstülüklerle diğer insanlardan ayrılan kahraman, yola çıkış-erginlenme-dönüş eksenli reel yolculuğu boyunca ruhsal olarak da doğum-ölüm-yeniden diriliş macerası yaşar. Yolculuğunu tamamlayan kahraman âb-ı hayatı bulmuş, iki dünyanın sırrına ermiş, kendiliğini tamamlamış insandır (Sarıçiçek, 2013, s. 30). Sarıçiçek'in yukarıda bahsetmiş olduğu kahramanın macerasının çözümlemesi cenknâmeler bağlamında Hz. Ali söz konusu olduğunda hiç de yadırganmayacak bir çözümleme niteliğindedir. Hz. Ali de yukarıdaki kahraman dizgesine bağlı olarak benzer olaylar yaşar ve benzer bir şekilde macera son bulur. Bu hemen her cenknâme için geçerli bir kural özelliğindedir. Joseph Campbell, adı geçen eserinde şu bulgulara ulaşmıştır:

Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş halidir: ayrılma-erginlenme-dönüş; buna monomitin çekirdek birimi denebilir.

Bir kahraman olağan dünyadan doğaüstü tuhaflıkların bölgesine doğru ilerler; burada masalsı güçlerle karşılaşır ve kesin bir zafer kazanılır; kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle döner (Campbell, 2013, s. 42).

Campbell'in bu ifadeleri Hz. Ali cenknâmeleri arasında özellikle *Kan Kal'ası Cengi*, *Havernâme* ve *Ejderha Cengi* hikâyelerini akıllara getirmektedir. Hz. Ali'nin de bu hikâyelerde bir şekilde tuhaflıkların bulunduğu diyarlara yolu düşer ve orada türlü türlü olağanüstü ve garip hatta tekinsiz kale gibi ortamlar ve ejderha, ifrit, dev gibi olağanüstü varlıklarla mücadeleye girer. Elbette Hz. Ali, bu mücadeleden bir kahraman olarak kendisinden beklenen zaferi elde etmiş olarak evine döner. Mitolojideki bu yolculuk hikâyeleri, somut bir eylem gibi görünse de aslında yolculuğun bireyin iç dünyasına, bilinçaltının derinliklerine yaptığı ruhsal bir eylem olarak sembolik bir anlam taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu yolculuk bireyin kendini tanıma, bilme, aşama

kaydetme süreci anlamına gelir. Çünkü mitolojik kahraman bu yolculuktan mutlaka bir kişilik gelişimi ile dönmekte; yani aşama kaydetmekte, yolculuk boyunca edindikleri tecrübelerle bir kişilik inşası gerçekleştirmekte veya erginlenmektedir. Joseph Campbell, incelemeler sonucunda bu yolculukların belirli bir sistematiğe işlediği kanaatine ulaşmıştır. Bu yolculuk Yola çıkış-erginlenme ve dönüş olmak üzere sistematik üç evre ve onların aşamalarından oluşmaktadır. Campbell, "Erginlenme" evresindeki "Tanrılaştırma" başlığı altında "mitolojik yolculuğun bu aşamasını kahramanın tanrılaştırma/tanrılaştırma eylemi olarak yorumlar. Bu eylem, esas itibarıyla, bir arınma, "Fenafillah"a veya "Nirvana"ya ulaşma düşüncesidir. Arınan kahraman tanrı ile özdeşir (Campbell, 2013, s. 170-197). Bu aşama cenknâmelerde çok net bir biçimde görülmektedir. Zira Hz. Ali'nin olağanüstü yetenekleri, insanüstü meziyetleri hatta bir insanın üstesinden gelemeyeceği mücadelelerden üstün bir zaferle çıkması durumu yumuşatılarak Allah'ın inayeti ve Hz. Muhammed'in şefaatiyle birleşmek suretiyle keramet göstermesi biçiminde verilmektedir. Hatta, Hz. Ali, dara düştüğünde Allah'a dua ederek o'ndan yardım talep etmektedir. Ancak bahsedildiği gibi cenknâme dışındaki rivayetlerde Hz. Ali'nin özellikle Şii inancından itibaren Alevi-Bektaşî inancında ve geleneğinde tanrılaştırıldığı pek çok örneği yer almaktadır. Cenknâmeler bağlamında da değerlendirilebilecek bir yaklaşım ile Campbell'in ifadeleri okunabilir. Ona göre, efsane gerçek bir tarihsel kişi üzerine olsa bile, zafer dolu eylemler yaşam merkezi değil, düş benzeri tasvirlerle aktarılır; çünkü konu dünyada şöyle şöyle yapılması değildir; konu dünyada şunun bunun yapılmasından önce, hepimizin bilmediği ve düşlerinde ziyaret ettiği labirentin içinde bu başka, daha önemli, temel şeyin gerçekleşmesi gerektiğidir (Campbell, 2013, s. 41). Aktaş'ın da belirttiği gibi "bireysel ya da kolektif süreçlerde, kahraman, kimliğine kavuşmak için tehlikelere atılarak düşlemlerimizdeki ideal ebeveyn gibi bizlere yaşamın pervasızca buyurduğu acılarla nasıl başa çıkılacağını öğretir" (Aktaş, 2019, s. 88). Bu kahramanın adı farklı zaman ve coğrafyalarda ne olursa olsun, insan olma yolunda yaşamla başa çıkmayı hem öğrenirler hem de öğretirler. Necip Tosun, cenknâmeler için "direniş ve diriliş bayrağı" (Tosun, 2014, s. 237) tabirini kullanması ile Aktaş'ın, Ali yaşam dürtüsünün ölüm dürtüsü karşısında var oluşunun bir anlatısıdır (Aktaş, 2019, s. 79) ifadeleri benzer izdüşümleri olan cümlelerdir. Çalışmada Hz. Ali'nin birbiriyle bağlantılı, tarihî ve mitolojik olmak üzere iki anlatısından bahsetmek Hz. Ali'nin anlamını kavrayabilmemiz açısından oldukça önemliydi. Bu sebeple çalışma halife Hz. Ali ve kahraman Hz. Ali bağlamında değerlendirildi. Bu çerçeveden bakıldığında Hz. Ali için Tosun'un ve Aktaş'ın ifadeleri daha bir anlamlı hâle gelmektedir. Çünkü her iki yazar da bağlamında iki yaşam tek hayat üzerinde durmaktadır. Yani zulme direniş gösteren ve İslam'ın dirilişi için mücadele veren Hz. Ali ile hayatında sürekli zulmün karşısında mazlumun yanında olmuş, hayatı savaş meydanlarında ve çeşitli fikrî ayrılıklarda sürekli yaşam ile ölüm arasında gidip gelmiş bir Hz. Ali ie aynı zamanda mazlumun umudu olmuş, pes etmeden mücadelenin simgesi olmuş kahraman bir Hz. Ali görülmektedir.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca devam eden cenknâme yazma geleneğinde halkın hayalleri, beklentileri, umutları ve düşünceleri dile getirilmiştir. Türk cenknâme yazıcılarının beslendiği asıl memba Arap ve Fars kaynaklarıdır. Evvela bu dillerde yazılmış olan cenknâmeler Türkçeye tercüme edilmiş ve orijinal Türk cenknâme geleneği daha sonraki yüzyıllarda oluşmuştur. Türk edebiyatının gelişip zenginleşmesinde büyük bir payı bulunan cenknâmeler esas itibarıyla dünyanın hemen her kültüründe var olan destan geleneği içinde incelenmesi gereken eserlerdir. Bu eserler, sözlü edebiyatın yazıya aktarılan ilk örnekleri olma özelliğine sahiptir. Gerek yazılı kültür gerekse sözlü kültür yaratım ve aktarım ortamlarında masal, destan formatı içerisinde bir yandan dinî ve ahlaki değerleri diğer yandan da askerî alanda moral ve motivasyon düşüncesini vermeyi amaçlayan cenknâmelerde Müslümanların her işi sadece Allah rızası için yapması ve nefsi arzularına asla yenik düşmemesi verilmek istenen önemli mesajlardır. Cenknâmelerin asıl başat özelliği İslam formatında idealize edilmiş kahraman, yiğit, dinî ve ahlaki değerlere sahip kimselerin yaşamlarının hikâyelere konu edilerek aktarılmasıdır. Hikâyelerin hem sözlü hem de yazılı kültür ortamında yaratımı ve aktarımının önemli sebeplerinden biri de İslamiyet'in yayılma dönemlerini işleme ve ağırlıklı olarak ilk dönem Müslümanların İslam'ı yaymak, insanlara kabul ettirmek için yaptıkları uğraşlar, tebliğler ve savaşların anlatımı ile İslam'ın yaygınlaşmasına vesile olmaktır. Cenknâmelerin Türk halkı tarafından sevilmesinin arkasında öncelikle Hz. Ali'ye ve onun kahramanlıklarına duyulan sevgi ve sempati yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Hz. Ali, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in en sevdiği amcasının oğlu, damadı ve üstelik Hz. Muhammed'e peygamberlik verildiği zaman ona ilk inananlardandır. Bu sebeple de yaşarken cennetle müjdelenen on Müslüman'dan biridir. Birçok savaşta ve mücadelede Hz. Muhammed'i korumak ve İslam'ı yaymak adına her zaman en ön safta yer almış, hatta sancaktar olmuş, canını hiç çekinmeden ortaya koymuş bir savaşçıdır. Bütün bu algı sebebiyle Anadolu'da Hz. Ali'ye büyük bir sevgi ve saygı duyulmuş ve bunun bir tezahürü olarak da Hz. Ali Cenknâmeleri saray, köy, şehir, kahvehane, köy odaları, ev, tekke ve dergah, ordu karargahları gibi belli mekânlarda okuyucu tarafından okunan ve dinlenen kitaplar arasında yer almıştır. Tosun, bu sevginin ve sahiplenmenin cenknâmelerdeki Hz. Ali'nin Türkleştirilmesine kadar vardırıldığına işaret etmektedir (Tosun, 2014, s. 238). Hz. Ali'nin doğumu esnasında anlatılanlar, Şii inancı, İsmaililik'in Hurufiliğe kadar uzanan görüşleri, Alevi-Bektaşî inancı içinde yer alan özellikle Mirac ve Kırklar meclisi anlatıları, bir gömlekten çıkan bir beden iki baş anlatısı gibi rivayetler bir bütün halinde değerlendirildiğinde Hz. Ali'nin tanrılaştırıldığı "yarı teolojik yarı mitolojik" bir özellik kazandığı söylenebilir. Bu özelliklerin cenknâmelerde daha da fantastik unsurlarla bileştiği ve Hz. Ali'ye olağanüstülükler izafe edildiği görülebilir. Başka bir ifade ile Hz. Ali hakkındaki Alevi-Bektaşî, Şii ya da Sünnî görüşlerin, inançların ve rivayetlerin halk muhayyilesindeki tezahürünü, izdüşümünü efsane ve menkabe gibi anlatıların yanı sıra cenknâmelerde de görmek mümkündür.

Kahramanın kültürel kodları doğduğu toplumdan ayrı düşünülemez. Bir toplumun kültürel kodu ne ise içinden çıkan kahramanın da odur. Hz. Ali'nin savaş alanlarında göstermiş olduğu yiğitlik, mertlik ve kahramanlıkları pek çok efsanede, menkıbede yer almaktadır. Söz konusu yaratımlarda Hz. Ali'ye izafe edilen daha pek çok hasletlerle karşılaşılabilir (ayrt. bkz. Atalan, 2012). Bu çerçevede Hz. Ali'nin kahramanlığı, korkusuzluğu, yiğitliği, merhameti ve sadakati aslında Anadolu insanının karakterinin özellikle Anadolu coğrafyasında yazılmış ya da anlatılmış hikâyelerdeki izdüşümüdür. Başka bir ifade ile cenknâmedeki hadiseler ve yakıştırmalar Anadolu insanının kahramana ya da özelde Hz. Ali'ye izafe etmiş olduğu bilinçaltının bir yansımasıdır. Özellikle *Havernâme* adlı hikâyede Hz. Ali'nin devler, ifritler ve ejderhalarla nasıl savaştığı başarılı bir dil ve üslupla anlatılmaktadır. Hz. Ali, cenknâmelerde oldukça cesur, cömert ve aynı zamanda bağışlayıcı bir şahsiyet olarak anılır. Bunun en güzel örneği *Hayber Kalesi Hikâyesi*'nde geçmektedir. Hz. Ali, savaş meydanındaki mücadele sırasında yüzüne tüküren kafiri affeder ve kafir Hz. Ali'nin bu yüce davranışından etkilenerek Müslüman olur. Hz. Ali, insanları din-i mübine davet için her türlü gayreti, sabrı gösterir ve yaptığı savaşları sadece İslam'ın yayılması için yapar. Tarihî kişiliğinde olduğu gibi cenknâmedeki Hz. Ali de kuvvetli ve gaddar olanlara karşı zayıfların ve ezilenlerin koruyucusudur. Nitekim *Hikâyet-i Kuş*'ta ejderhadan zulüm gören kuşu himayesine alır. Cenknâmelerde putperest, ejderha, büyücü, dev, sihirbaz ve esrarengiz sandık gibi unsurların zalim ve gaddar oluşları sebebiyle Hz. Ali'nin bütün davranışları ve onlara karşı verdiği kahramanca mücadeleler yüceltilir. Cenknâmelerde yer alan bu türden fantastik unsurlar, olağanüstülükler hiç yadırganmadan kabul görür ve insanî hali ile Hz. Ali, bu fantastik dünyanın içinde olağanüstü özellikler ve meziyetlerle donatılarak yerini alır. Hz. Ali'nin bu cenknâmelerde öne çıkan en önemli vasfı, onun bütün kötülüklerle hiç korkmadan ve çekinmeden en önde mücadele eden bir kahraman oluşudur. *Hikâyet-i Kuş*'un Nurullah Hoca varyantında Hz. Ali, ejderhanın yuttuğu kuşları onun karnından çıkarmak suretiyle mucize göstermektedir Hz. Peygamber cenknâmelerin pek çoğunda bir insandan yahut bir melek olan Cebrail'den birtakım mesajlar alır ve halledilmesi gereken bütün meselelerde Hz. Ali'yi görevlendirir. Mesela *Hayber Kalesi Cengi*'nde gözünden hasta olmasına rağmen Cebrail aracılığıyla Allah'ın emri Hz. Muhammed'e iletilir ve Peygamber'in tedavisi ile iyileşen Hz. Ali, savaşta neredeyse tek başına büyük yarar gösterir (Toprak, 2016, s. 45). Hz. Ali de onun şefaati ve duasıyla her türlü zulmü ve kötülüğü her nerede olursa olsun kahramanca bertaraf eder. Hz. Ali zuhur etmiş olan İslam dininin düşmanlarıyla daima mücadele eder. Cenknâmeler değerlendirildiğinde görülecektir ki Hz. Ali, cenknâmelerde olunması istenen üstün meziyetli bir kahramanın ve imanlı bir Müslüman'ın âdeta temsilidir. En nihayetinde tarihî olaylardan ilham alınmış olsa dahi cenknâmeler, sözlü kültürün yazılı kültürde de karşılığını bulmuş kurmaca ürünleridir. Bu bakımdan kurmaca (taklit), mit ve bunları aktarma teknikleri arasında sıkı bağlar bulunmaktadır. İnsanlar kendi mitlerini ve toplumlarının müşterek değerlerini bilinçdışıyla da olsa belli bir formülle aktarmaktadır. Cenknâmelerdeki kahramanın macerası bütünlüklü bir bakış açısı ile incelendiğinde söz konusu formül kendini belli edecektir. Kahraman, sözlü ve yazılı anlatılarda en önemli ve

bütün olay örgüsünün merkezindeki kişidir. Anlatı boyunca kahramanın başından geçenleri, onun fiziksel ve ruhsal dünyasına ait tasvirleri, olay evrenindeki diğer kişiler ve varlıklarla olan ilişkilerini okur ya da dinleriz. Elbette ki kahramanın yaratıldığı türe göre bu yolculuğun şekli, anlatışı, evreleri ya da uzunluğu farklılık gösterebilir, ancak kahraman anlatı devam ettiği süre boyunca daima bir yolculuk halinde kalacaktır. Hz. Ali ile ilgili olarak cenknâmelere dahi konu olmadan önceki menkıbe veya çeşitli rivayetlerle birlikte gelen kabuller, onun tarihî gerçekliği ve kişiliği sözlü gelenekte anlatıla anlatıla halk muhayyilesinde efsanevi bir kimlik kazanmış ve mitik bir dönüşüm bağlamında ortaya hem teolojik hem de mitolojik bir Hz. Ali çıkmıştır.

Kaynaklar

- Aktaş, S. (2019). Ali olana dair. *Suret Psikokültürel Analiz Kahramanlar Anti-Kahramanlar*, 11, 71-90.
- Atalan, M. (2012). "Cenknâmelerde Hz. Ali'nin yeri. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2, 7-29.
- Campbell, J. (2013). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. (Çev. Sabri Gürses). Kabalıcı Yayınları.
- Çetin, İ. (1997). *Türk edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Daftary, F. (Ferhad Defteri) (2014). Klasik İsmaili inancında Hz. Ali'nin yeri. (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). *Tarihten teolojiye: İslam inançlarında Hz. Ali*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Derviş Yemini, M. (2000). *Faziletname 1-2 (giriş-inceleme-metin)*. (Haz. Yusuf Tepeli). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eliade, M. (2015). *Dinler tarihine giriş*. (Çev. Lale Arslan Özcan). Kabalıcı Yayınevi.
- Eröz, M. (2014). *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*. Ötüken Yayınları.
- Fuzûlî, M. (1987). *Hadikatü's-Sü'eda*. (Haz. Şeyma Güngör). Kültür ve Turizm Bakanlığı Başbakanlık Basımevi.
- Gülten, S. (2020). *Türklerin Hz. Ali'si destanlar, efsaneler, menkıbeler*. Yeditepe Yayınları.
- İrat, A. M. (2006). *Devletin Bektaşi hırkası*. Chiviyazıları Yayınevi.
- Jung, C. Gustav (2005). *Dört arketip*. (Çev. Zehra Aksu Yılmazzer). Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2001). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar-3 tip tahlilleri*. Dergah Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. Ötüken Neşriyatı.
- Köprülü, M. F. (2005). *Türk tarih-i dinisi*. Akçağ Yayınları.

- Mattei, J.-L. (2004). *Hız. Ali cenknâmeleri*. Kitabevi Yay.
- Melikoff, I. (2014). Bektaşı-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması. (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2014). "Sunuş". (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ölçer Özünel, E. (2016). "'Halk muhayyilesi"nde bir kahraman olarak Ahmed Yesevi'nin olağanüstü iktidar yolculuğu". *Milli Folklor*. 112(28). 15-29.
- Rank, O. (2016). *Kahramanın doğuş miti mitolojinin psikolojik yorumu*. (Çev. Gökçe Yavaş). Pinhan Yayınları.
- Sarıççek, M. (2013). *Modern kahramanın mitolojik yolculuğu*. Ötüken Yayınları.
- Şemseddin Sivâsi (2000). *Menâkıb-i çehâr yâr-ı güzîn (Dört Büyük Halife)*. (Haz. Mehmed Emre). Bedir Yayınları.
- Şenyayla, G. (2021). *Algı ve gerçeklik arasında Hz. Ali*. Fecr Yayınları.
- Tirmizî (2018). *Sünen'üt tirmizî*. (Tercüme: Mehmet Türk). Cilt IV. Kitap Dünyası Yayıncılık.
- Toprak, İ. (2016). *Hazret-i Ali cenkleri*. Büyüyenay Yayınları.
- Tosun, N. (2014). *Doğu'nun hikâye kuramı*. Büyüyenay Yayınları.
- Ünlüsoy, K. (2020). *Anadolu'da Hz. Ali tasavvurları (XIII.-XVI. yüzyıllar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, R. (2020). *Geleneksel Alevilik inanç, ibadet, kurumlar, toplumsal yapı, kolektif bellek*. İletişim Yayınları.